

Mandevilles fabelleraar: Pieter Rabus (1660-1702)

**“Ic wille u, in die ere ons heren,
Bi beesten ende bi vogelen leren,
Wisen ende wel bedieden
Die nature van den lieden.”**

Esopet (ca. 1370), Proloog

Inleiding

Nagenoeg gelijktijdig kwamen Nederlandse en Engelse edities van de fabels van Aesopus van de pers. Beide in dichtvorm, maar verder totaal verschillend. De Nederlandse was van David van Hoogstraten (1658-1724). Deze dokter, conrector en dichter bracht in 1704 de *Ezopische fabelen van Fedrus* uit. De Engelse was van Bernard Mandeville. Zijn bundel *Some Fables, after the Easie and Familiar Method of Monsieur de la Fontaine* was van 1703, maar deze bundel werd in 1704 uitgebreid en zag toen het licht onder een andere titel, *Aesop Dress'd; or A Collection of Fables, Writ in Familiar Verse*.

Een eerdere uitgave van de fabels van Aesopus in dichtvorm was van de hand van Johannes Hilarides (1648-1726), een Friese taalkundige met wie Van Hoogstraten in een persoonlijke vete was gewikkeld. Hilarides' *Phaedrus, Esoopische vertellingen in Nederduitsen dichte vertaald*, werd onder invloed daarvan bespot, maar Heijbroek zegt in *De Fabel* (1941): “zijn vertaling is geestig; hij houdt zich nauwkeurig aan de tekst”.

Interessant is dat Mandeville, ongetwijfeld mede onder invloed van kritiek uit de hoek van letterkundigen, zijn vage titel *Some Fables* wijzigde. Het probleem was niet dat de eerste titel een beschermende bescheidenheid herbergt, een soort ‘modest defence’. Minder gelukkig was zijn verwijzing naar de methode van de La Fontaine. Niet zozeer omdat de La Fontaine een Fransman was en er zowel in Nederland als in Engeland bezwaar bestond tegen de groeiende invloed van de Franse literatuur en het Frans als internationale taal der aanzienlijken en geleerden.

Vanuit een zich in de 17e eeuw sterk ontwikkelend nationaal bewustzijn en besef dat ‘het volk’ alleen aan de ontwikkeling kon deelnemen als er in de volkstaal werd geschreven, werd er naar gestreefd om zowel het Frans als het Neo-Latijn te vervangen door een gemeenschappelijk Nederlands, waarvoor de strijd van taalkundigen om een gestandaardiseerde grammatica in volle gang was.

Hoofdprobleem in letterkundig opzicht was dat er helemaal geen methode à de La Fontaine bestond. De La Fontaine had fabels van Aesopus ‘getravesteerd’. De La Fontaines ‘travestie’, wat betekent dat de inhoud dezelfde blijft terwijl de letterkundige inkleding anders is, is per definitie gelijk aan die van Mandeville. De titel had duidelijk moeten maken dat het om fabels van Aesopus ging in een andere, fraaiere opmaak dan het oorspronkelijke Latijnse proza. Mandevilles fabels waren, zoals die van de La Fontaine, “dressed”, dat wil zeggen opgeschikt of uitgedost, of zoals Focquenbroch zegt: “in ‘t zondagspak”. Geen bijzondere maar een vertrouwde, ‘familiar’ dichtvorm. Maar ‘easie’, ‘gemakkelijk’, was misplaatst; het was geen rijmelarij. Het opnieuw uitbrengen van de eerste bundel met een

betere titel, lag commercieel niet voor de hand. Door de verzameling met tien nieuwe fabels uit te breiden, was er voldoende vulling voor een nieuwe editie, met een correcte titel: *Aesop dress'd, or a Collection of Fables, writ in Familiar Verse*.

En daarmee paste de titel in Engeland geheel en al in de Aesop-hausse die daar rond 1700 aan de gang was. Vgl. hiervoor Tomoko Hanazaki, *A New Parliament of Birds: Aesop, Fiction, and Jacobite Rhetoric, in Eighteenth-Century Studies*, Vol. 27, No. 2 (Winter, 1993-1994), pp. 235-254.

Zou Van Hoogstraten kritiek op Mandevilles bundel hebben gegeven? Mandeville kende Van Hoogstraten in ieder geval van naam en faam. En Van Hoogstraten moet de Rotterdamse familie Mandeville ten minste van naam hebben gekend en ook op de hoogte zijn geweest van de Costerman-affaire van 1690 en de gevolgen daarvan voor de Mandevilles.

De literaire gids die ze gemeen hadden, Pieter Rabus, was kort ervoor overleden. Petrus of Pieter Rabus (1660-1702) was Hoogstratens literaire boezemvriend. Rabus en Van Hoogstraten spraken elkaar aan als Erasmiaan, omdat ze beiden leerlingen op de Latijnsche of Erasmiaensche School in Rotterdam hadden gezeten en bewust in de traditie van Erasmus stonden.

Maar belangrijker is dat Rabus Mandevilles leraar in de letterkunde was. Toen Mandeville in 1693 naar Engeland vertrok, was hij al letterkundig gevormd in het culturele klimaat van Rotterdam en meer specifiek als 'Erasmiaan'.

(Terzijde: een andere vriend van zowel Rabus als Van Hoogstraten was Peter Francius. De Engelse vertaling van Francius' lijkrede bij het overlijden van koningin Maria werd voorafgegaan door een graf dicht in het Latijn van de hand van Bernard Mandeville; zie de betreffende pagina van deze website.)

'Fabula docet et delectat', de fabel onderwijst en bekoort

In de Hollandse 'Schoolordre' voor de Latijnse scholen (zie Ernst Jan Kuiper, *De Hollandse "Schoolordre" van 1625*, 1958) was een van de voorgeschreven schoolboeken van *Fabulae Aesopi, Graecè & Latinè* van Daniel Heinsius (1580-1655).* Hierin staan eerst 40 fabels, voorafgegaan door een tekening, met de Griekse tekst en Latijnse vertaling, en afgesloten door een 'affabulatio' in het Latijn, die aangeeft wat de fabel betekent. Daarna volgen 42, ten dele andere, Aesopische fabels, in de elegische versmaat door Avienus, waarvan het de bedoeling is te laten zien hoe de fabels in poëtische vorm kunnen worden omgezet. Dit schoolboek eindigt met de *Batrachomyomachia*, de muis- en kikvorskrijg. Volgens dezelfde 'Schoolordre' moesten de leerlingen in de hoogste klasse zich praktisch in de dichtkunst bekwamen. Opgemerkt wordt dat de fabel van Jupiter en de honingbij niet in dit schoolboek voorkomt.

In het ontwerp van de Schoolordre, dat door hoogleraren was gemaakt, waren de Aesopische fabels nog niet opgenomen. Het waren de rectoren van de scholen die ervoor hebben gezorgd dat Aesopos op de pittige boekenlijst, bestaande uit 23 boeken, van de definitieve 'Schoolordre' kwam. De rectoren kenden uiteraard de didactische en literaire aantrekkelijkheid van deze fabels. Maar ze wisten ook dat de fabels tezamen een heel pakket realistische mensenkennis bijbrengen.

Want een relevante psychologische bagage is de echte inhoud van deze fabels, zoals blijkt uit het eerste regels van de Proloog van *Esopet* (1370), die hierboven zijn aangehaald: "Ic wille u, in die ere ons heren, Bi beesten ende bi vogelen leren, Wisen ende wel bedieden Die nature van den lieden." In modern Nederlands, hertaling door Hessel Adema: "Ik wil u, ter wille van onze Heer, door middel van dieren en vogels de menselijke natuur tonen en duidelijk verklaren."

De Aesopische fabels waren materiaal voor klas III van de Latijnse school (de klassen liepen van VI, de laagste, tot I, de hoogste. Terugrekenend kreeg Mandeville er mee te maken toen hij een jaar of twaalf was, in 1682; hetzelfde jaar waarin Vondels *Vorstelijcke Warande der Dieren* opnieuw werd uitgegeven.

De Aesopische fabels bevatten inhoudelijk een hele leergang psychologie. Op dit punt was de 17e eeuwse Latijnse school misschien wel verder dan het voortgezet onderwijs van de 21e eeuw. In deze context bezien, was het in de jaren 1703-1705 voor de dokter Mandeville, de mensenkenner bij uitstek, een vanzelfsprekendheid om fabels te gebruiken als psychologisch werktuig.

Letterkunde was voor de Erasmusianen een kwestie van 'lering en vermaak', en dat betekende vooral dichtkunst. Degenen die dichterlijk van geest waren, zoals Rabus en Mandeville, bleven dat in hun literaire werk ook als ze later in proza schreven of journalistiek bedreven, zoals Mandeville in *The Female Tatler*. Rabus ging de letterkundig journalistieke kant op met *Boekzaal van Europe*, dat vanaf 1692 verscheen. Er is nauwelijks twijfel over mogelijk dat Mandeville na 1693, toen hij in Engeland woonde, ook het tijdschrift van Rabus las.

Pieter Rabus (1660-1702)

Pieter Rabus was een Rotterdammer uit een familie van ambachtslieden, maar zijn vader had een 'stadsambt' en het gezin kan tot de lagere burgerstand worden gerekend. Rabus krom maatschappelijk op tot de bourgeoisie. In godsdienstig en politiek opzicht vertoont hij treffende overeenkomsten met Mandeville, en dat geldt ook voor hun kritisch intellectuele, wetenschappelijke gerichtheid. Een bijzonder aspect is nog dat Rabus een voor een niet-arts opmerkelijke belangstelling had voor de geneeskunde en onderhield de nodige contacten met medici. Rabus stond buiten de Cartesiaanse school en was een hater van Spinoza, aldus J.J.V.M. De Vet in zijn boek *Pieter Rabus (1660-1702), Een wegbereider van de Noordnederlandse verlichting* (1980), blz. 145 e.v. (Summary in English, see below.)

Tussen Rabus en Mandeville bestonden echter ook belangrijke verschillen. Mandeville groeide op in het hogere en remonstrantsgezinde milieu waarnaar Rabus opklom. Mandeville bezat niet de maatschappelijke ambitie noch de sociale omzichtigheid van iemand als Rabus. En Rabus dichtte dat hij "aan Gods bestier, en 't ampt der Overheen, Gerust bevolen laat de voorzorg van 't gemeen". Mandeville kende die gerustheid niet. Overheden zijn ook gewoon mensenwerk. De Vet zegt: ' In Rabus huisden twee wezens naast elkaar die elk de andere kant opkeken: een erasmiaanse christen en een opgeklommen kleinburger. De eerste zag scherp, de tweede was bijziende.' Rabus' magistraatsgetrouwheid en afkeer van het gewone volk, 'het gemeen', bracht mee dat hij niets moest hebben van oproeren als het Costermanoproer van 1690, en dus wat dat betreft ook geen

sympathie kon hebben voor degenen die, zoals de Mandevilles, zich verzetten tegen de baljuw Jacob van Zuylen van Nievelt.

Rabus bezocht de Erasmiaanse school in Rotterdam, maar moest die in 1672 verlaten wegens problemen veroorzaakt door het Rampjaar 1672. (Over de directe gevolgen van het Rampjaar voor de Mandevilles, zie Familie en genealogie.) David van Hoogstraten, die dezelfde school bezocht, was zijn jeugdvriend. Rabus ging in de leer bij een notaris en was in 1680 benoembaar als notaris. In 1684 werd Rabus als notaris aangesteld. Tegelijk deed Rabus er na 1672 alles aan om het gemis van de Erasmiaanse scholing te compenseren, waarbij zijn letterkundige leermeester vooral Joachim Oudaen (1628-1692) was. Dit lukte hem zodanig dat hij in 1681 werd benoemd tot leraar aan de Erasmiaanse school, voor de eerste klas, en vanaf 1684 voor de tweede klas. Hij zorgde meteen voor zijn eigen lesmateriaal: Petrus Rabus, *Linguae Latinae Rudimenta in usum scholae Erasmiana* (1682).

Tot zijn dood bleef Rabus behalve notaris ook leraar aan de Rotterdamse school van Mandeville. Maar hij was vooral letterkundige en didacticus. Hij publiceerde al op jonge leeftijd. Voor zijn bibliografie, zie [DBNL](#).

Gelet op het feit dat Rabus leraar van Mandeville is geweest en Rabus' letterkundige opvattingen herkenbaar zijn in de literaire weg die Mandeville is gegaan, besteden we hoofdzakelijk voor wat de fabel betreft aandacht aan *Rijmoeffeningen, bestaende in verscheide stijl en stoffe van vaerzen*, van Rabus en Van Hoogstraten samen, uit 1678, en aan Petrus Rabus, *Griekse, Latijnse en Neêrduitse Vermakelykheden der Taalkunde, Bestaende In verscheide Aanmerkingen over gewijde en ongewijde Stoffe*, uit 1688.

Rijmoeffeningen, bestaende in verscheide stijl en stoffe van vaerzen (1678)

Waarom dichten ze, Rabus en Van Hoogstraten? "We hebben het verstand, dat niet altijd wil verbonden zijn, om de gedenktekenen der ouden na te sporen, of te suffen in de geheimenissen der Filozofie, den toom wat los gegeven, en uit enkelen lust gezongen." Er zijn tegenstrevers "die de Poëzie voor eene ijdele zaak uitkrijten. Maer we zullen de nuttigheden daer van niet ophalen, nog toonen, hoe verre zy niet zelden de stellingen vantwistende Godgeleerden, en lessen der Filozofen overtreft."

In *Rijmoeffeningen*, dat voor tweederde uit dichtwerk van de toen 18-jarige Rabus bestaat, zijn niet minder dan vier fabels op rijm opgenomen, alle van Aesopus. Twee zijn er van Rabus, te weten *De boer en de slang* (blz. 3) en *Jupiter en de schildpad* (blz. 71) en twee van de toen 20-jarige Van Hoogstraten, *De vos en de druif* (blz. 139) en *De pauw tot Juno* (blz. 147).

Griekse, Latijnse en Neêrduitse Vermakelykheden der Taalkunde (1688)

Griekse, Latijnse en Neêrduitse Vermakelykheden der Taalkunde bestaat grotendeels uit serieuze essay-achtige overdenkingen in proza. Het bevat een 'Voorreden aan den lezer', waarin Rabus toelicht waarom hij dit werk heeft gemaakt. Hij benadrukt erin het feit dat het in het Nederlands geschreven is. Grieks en Latijn waren destijds ook volkstalen.

Er moet in de eigen taal worden geschreven en dat kan in middels ook. 'Dog in Holland is allensskens ten top van onnavolgelijkheid gestegen die grooter navolger der Ouden, en boven alle dichters, die ooit in zuiver Hollands geschreven hebben, verre uitmuntende Poët Joost van den Vondel, wiens schriften, zoo lang nog eenig overblijfsel onzer heerlijke tale te vinden zal zijn, de hoogste achtginge verdienen'. De waardering voor Vondel was buitengewoon groot, zoals onder meer blijkt uit het gedicht van Petrus Rabus, en David van Hoogstraten, *Op de Dood van den Heere Joost van Vondel*. (1679).

Rabus vindt kritisch te moeten zijn tegenover de Ouden en haalt Julius Scaliger aan: 'Daar zijn geen ongelukkiger verstanden als dewelke stijf en sterk staande houden, dat onze voorouderen alles geweten hebben.' "En dewijle de grootste vermaakelijkheden in verandering gelegen zijn" stelt hij de eis van lustige lezers, letterminnaars en redenlievenden, met daarbij "Liefhebberden der Poëzie, dat voorname deel der welsprekendheid."

In een korte inleiding even later stelt hij (blz. 1,2): 'Mijn voornemen is den leesgierigen Nederlanderen nut en vermaak toe te brengen, in dien ik (...) in alles de waarheid beoogende, my zelve ook verlustige in 't erinneren der oude geschriften, die ik door dagelijksden arbeid mij kundig gemaakt hebbe.' 'k Bind mij dan aan geen gezette rang van verhandelen, dewijl dit geen opstelling van een t'zamenhangende enkele schrijfstoffe is, maar alleen nasporingen van letterlijke gedenkteekenen.'

Het eerste en laatste hoofdstuk van *Griekse, Latijnse en Neêrduitse Vermakelykheden der Taalkunde* zijn vooral interessant.

In het eerste hoofdstuk gaat Rabus in op het probleem dat lezen weliswaar algemeen is, maar veel ellende veroorzaakt doordat mensen slecht lezen, de gronden van de schrijver niet begrijpen en daardoor niet goed kunnen denken en oordelen. Het lijkt vreemd, volgens Rabus, om iets over lezen te zeggen, een zaak die zo gewoon en bekend is. "Maar deze algemeene kennis sleept veeltijds de grootste waan en verkeerdheid met zig; en men ziet gemeenlijk, dat in zaken van 't meeste gebruik, ook schadelijke achteloosheid en misbruyk zijn ingebroken. 'Is zoo gelegen met de algemeene kundschappen, die 't gros des werrelds heeft in den Godsdienst, Wijsbegeerte, Staatkunde, Rechtsgeleerdheid en Geneeskunde. 't Gene men voor gemeen en dagelijks houd, word niet altijd met goede voorzorge en nauwkeurige omzichtigheid waargenomen."

"En waar doch is deze achteloosheid meer te bespeuren dan in 't gewonelyk lezen der menschen?" Dit probleem doet zich met ernstiger gevolgen voor bij leraren die voor kennis op hun gebied afhankelijk zijn van lezen. Want "lezen, zonder kennis der voorgeschrevene tale, geen lezen is dan een vruchteloos lezen; zoo dat *wel lezen* met *denken* onafscheidentlyk t'zamen gaat. 't Is echter niet genoeg om *wel te lezen*...indien men met geen onderscheidene oordeel en denking de verstanelyke woorden in onze zinnen als opeet en verteert, tot dat we 't heilzame voedsel der gekaauwde en herkaauwde lezinge inwendig genieten, als of telkens tot ons gesproken wierd."

Anders krijg je mensen op wie het spreekwoord "een Os in den Bijbel" van toepassing is. "Zoodanige Ezels... die jaarlijks de inleidingen van Justinianus of de Filozofische werken van Deskartes eens uit lazen om den naam van een goed

Rechtsgeleerde of Filosoof te hebben." Lezen "betekent ook *bevatten, door- en door kennen*." Om de gronden van een schrijver te kunnen doorgronden, moet je naar de schrijver zelf gaan.

Het laatste hoofdstuk behandelt, als enige literaire vorm in het boek, de fabel. Een vanzelfsprekendheid, zoals ook blijkt uit de eerdergenoemde Hollandse 'Schoolordre'. Ook de jonge Vondel was er al glashelder over. In zijn "Voorreden" van de *Vorstelijke Warande der Dieren* zegt hij aangaande "de stichtige vermakelijckhyd ende nuttigheyd der Fabulen: De treffelijckheyd en de nuttigheyd der Fabulen (Verstandige Lezer) is soo groot, dat die selve met geene woorden kan uitgedrukt noch beschreven worden: 't welck alsins door hem selven klaer is: want onder die selve leyt die wijsheyd, als onder een schorsse, verborgen. Waerover oock de Oude geoordeelt hebben, dat niemant die selve te recht konde verstaen, 't en waere hij met een doorluchtigh verstand van God was begaeft. Want Plato oordeelde... dat men van de eerlijcke fabulen behoorde te beginnen." De opvoeding begint met de fabel, was de heersende mening.

Het opschrift van het laatste hoofdstuk luidt:

'Lof van de Esopische fabelen, die door Fedrus in vaarzen gestelt zijn. Fabel van de Kikvorssen, een Koning eissende. De tyran Pisistraat word geprezen met de woorden van T. Faber, en een plaats uit Cicero. Noch een Fabel van de Vorssen, in Neêrduits gerijmt.'

Rabus: 'Zal u, lezer, niets meer verschaffen dan een fabel of twee van Esopus door den slaaf Fedrus, die onder de keizeren Oktavianus Augustus en Tiberius geleefd heeft, in zuiver Latijn gedicht en door my voor eenigen tijd in Neerduits rijm gezet. 't Eerste is die alombekende fabel van de kikvorssen: een oud deuntje, maar van niemand aardiger opgezongen als van Fedrus, wiens vaarzen by my in hooge achtinge zijn. Is er eenig wijshoofd die door dergelijke leerzame verzienselen niet vermaakt word (doch voor wien ik dit vaars niet gemaakt hebbe), ik antwoorde hem met de woorden van den geleerden Tanaquillus Faber

[Tanneguy Le Fèvre (1615-1672), *Fables de Phèdre* (1e 1664)] (want dezen man moet ik gelijk vorens noch eens gezegt is, dikwils 't spits laten afbijten als dewelke mijn gevoelen in niet weinige zaken rondelijk uitdrukt) in zijn heerlijke aantekeningen over den gemelden Schrijver, waar in hij verklaart: "Dat het boekje van Fedrus geen aas voor narren is, maar dat hy, die zig aan geen vodderyen stoort, volgens de meening van zeer wijze menschen oordeelt dat die manier van wijsheid te leeren, welke op het verstaan der zedelijke dichters steunt, veel hooger behoort geacht te worden, als andere onderwijzingen die gemeenlijk in 't werk gestelt worden, en voornamentlijk die droevige beuzelingen, die men noch in dezen tijd (zoo zot is deez eeuw! *zegt hij*) de onbedachte jeugd onder den schijn van Filozofy in handen steekt. *Ja hij gaat voort en zegt* zonder te gelooven, dat die soort van schrijvers (*namentlijk der Poëten en Verdigtters*) het menschelijk geslacht grooter nutheid toegebragt heeft, als ontallijke oude Filozofen, en indien hem zulx luste te betoogen, dat hy het met de getuigenissen der oude wijzen, van Sokrates af, tot de deftigste Schrijveren onzer geheugenisse toe, zeer lichtelijk

zoude kunnen doen." Zie daar hebt gy op 't Latijn 't welk ik hier byvoege opdat het van den gene die 't verstaat met mijn Duits kan vergeleken worden.'

Na de Latijnse en Nederlandse tekst van de fabel *De Kikvorssen een koning eissende* vervolgt Rabus: "De vorengenoemde geleerde man wenst in zijne aantekeningen over Fedrus dat Europe hedensdaags vele dergelijke tyrannen [Rabus verstaat onder 'tyran' een uitmuntend meester of kunstenaar]mocht hebben als Pisistratus is geweest. Want, zegt hy, al waar het om geen andere oorzaak, het zoude ten minsten wat beter gestalt zijn met de geleerdheid, dewelke Pisistraat zoo lang hy leefde, met grooten yver heeft geëert en anderen, opdat zy desgelijks zouden doen, met zijn voorbeeld voorgegaan. Zie daar de lofspraak van zoo groot een Man uit Markus Tullius (in zijn boek *de Oratore*). 'Wie is geleerder of wiens welsprektheid is in dien tijd meer met letterkunde voorzien geweest als die van Pisistratus? Die men zegt dat allereerst de ondergemengde boeken van Homerus in zulken orde geschikst heeft, als wy die nu hebben?' By vele brave schrijveren vind men den lof van dezès grooten mans geleerdheid, beleefdheid en uitmuntend verstand, zoo dat Fedrus met recht te kenne geeft, dat de Atheniensers zijn heerschappye haateden uit ongewoonte, doch niet om dat hy wreed was. Het tweede is een kluchtje, dat eene niet min aardige beduidinge heeft." Na de Latijnse en Nederlandse tekst van *De Kikvorssen tegen de Zon* besluit Rabus "Elk kan een toepassing maken, die hem gevoegelijk schijnt."

Pieter Rabus, Boekzaal van Europe jrg. 1700 (VIII. Hoofddeel, blz. 477-486)
De eerste Franstalige uitgave van Fénélon's *De gevallen van Telemachus* is in Nederland gedrukt en herdrukt. Over het verband tussen Fénélon en Mandeville, zie Het ontstaan van *De morrende korf of Eerlijk geworden schurken*. 'Telemachus' was populair en werd snel in het Nederlands vertaald. Rabus bespreekt deze vertaling in *Boekzaal van Europe* als volgt.

"De Gevallen van TELEMACHUS, Zoon van Ulysses, of Vervolg van het vierde boek der Odyssea van Homerus, uit het Fransch vertaald door D. Ghijs. Te Utrecht, en in 's Gravenhage by H. Ribbius, en A. Moetjens, met Privilegie 1700. in 8. 34 bladen.

Terwijl dit Fransch Verdigtselwerk de vernuftelingen in 't Statendom der Letterwijzen bezig houd met zig te verwonderen over deszelfs zinspelenden inhoud, en opgeschikte schrijfwijze; heeft het ook ter regter tijd Hollandsch leeren spreken. De Heer Ghijs, die de historie der Regering van Venetien onlangs op zulk een fraaije wijze voor zijne landsluiden opende, geeft, onder meer proeven, hier wederom een wisse blijk van zijne bequaamheid in 't vertalen, waar voor een ygelijk weetgierige, die gaarne Neêrduitsch leest, hem verpligt is.

Het werk zelf, waar in vertelt worden de gevallen van Telemachus, Zoon van Ulysses, Koning van Ithaka in Griekenland (persoonadje, al te berugt in de historie van den alouden verziesseltijd, dan dat ik hem hervoort bringe) wil quansuis den naam dragen van het *vervolg des vierden boeks van Homeers Odyssea*, om dat het, wel niet in digtmaat, maar op een digtkonstigen en schilderagtigen trant van schrijven, den draad der verziende gebeurtenissen van den gemelden Ulysses-Zoon, by de Godinne Kalypso opvat.

't Is een herssenvrugt van een Man, in de laatste dagen van deze onze eeuw,

door een ander geestelijk boek, waar in hy, volgens wijsdom van het Roomsche Kerk-orakel, gedoot heeft, niet min berugt, dan Ulysses door zijn tienjarige doling van ouds her geweest is. Ik meine den Heer *Francois de Salignac de Fenellon*, Aartsbisschop en Prins van Kamerik, en geve den kundigen lezer eens te oordeelen, wanneer die Eerwaardige meer nut in de wereld deed, toen hy zijn dweepery-boek van den verborgen godsdienst, of toen hy dit aardig schrift vol verborgene Staat- en Zedelessen schreef? My schijnt het zoo toe, dat de aanzienlijke man voortaan nog beter zou doen, indien hy, in plaats van de Onroomsche uit den regtsban van zijn Bisdom te*bannen (**Dat hy dit doet, leeren ons de wekelijk gedrukte loopmaren*), 't een of 't ander boek maakte. Op dat het niemand vreemd schijne, dat een Aartsbisschop van zulk een naauwgezette godsdienstigheid, die zelfs voor een soort van Geestdrievery is uitgemaakt, zig heeft kunnen verledigen een *Román* te schrijven; moet men weten, dat hy, nog Abt zijnde, en van den Franschen Koning tot Leermeester des Hartogs van Bourgonje verkoren, dien jongen Vorst dit werk heeft opgegeven, by wijze van voorschriften, om daar aan zijn lust tot de Digtkunde der Ouden te boeten, en teffens, onder dien rijkdom van verzieringen, den zelven zijnen leerling merkwaardige lessen voor te stellen.

Dus strooit hy tussen de verdigte ontmoetingen doorgaans zout der wijsheid, uit den mond van Minerve, de Godinne der Wijsheid zelve, die, onder de gedaante van Mentor, den jongen Telemachus vergezelschapte. Deze houdt over den jongeling altijd een wakend oog, bedekt hem onzichtbaarlijk met haar schild, toont hem aan d'eene zijde de heerlijkheid van de Deugd, aan d'ander zijde de vuiligheid van d'Ondeugd, stampt hem telkens in, dat quaad doen d'oorzaak van alle rampen, in tegendeel wel doen de bron van alle heil is. Deze leert hem de Reden en de gaven des vernufts te gebruiken, de regte en loffelijke Grootmoedigheid te behartigen, Dapperheid na te jagen, dog niet zonder Voorzigtigheid; Standvastig, Vroom, en Matig te wezen: met een woord gezegd, deze legt daar op toe, dat ze den jeugdelijken Vorst alomme een sterken indruk geve van alle deugden, en begaafdheden, waar door hy hem zelven zijne hooge geboorte waardig make, en de volkeren gelukkig, die in tijd en wijle van hem mogten beheert werden. Hoe gelukkiglijk de Kamerijksche Tempelvoogd dit volwrogt heeft, daar over kunnen de geleerde wijsdom geven. Nimmer quam eenig boek ter wereld, waar op niet te ziften viel, en men heeft reeds gezien, dat een *Fransche gespitse penne (**Critique des Aventures de Telemaque chez les heretiers de Pierre Marteau, 1700.*) haar werk maakt van dit Schrift scherpelijk ter proeve te brengen: dog daar meê is deszelfs waardy geenzins verkleind, dewijl het wel een vast merkteeken van een slegt boek is, wanneer men d'er goed nog quaad van zegt, maar niet, wanneer d'er tegen geschreven of geschreeuwt word. Het zou dan iets ongewoons zijn geweest, dat een werk, door verscheide herdrukkingen vermaard, by de naauwkeurige geesten thans ter tijd onbedild doorging. Die belust op vitten zijn, en geen wit mogen zien, kunnen niet door den beugel laten gaan, dat een Christensch Kerken-Opziender en Leeraar tot het leeraren van deugd en zeden zig gaat bedienen van Grof-Heidensche verdigtsels, oubakke Goden en Godinnen, kittelende beschrijvingen, beeldrijke streel-stoffe van allerley oogverlustigende voorwerpen, kleenoodien, zielverrukkende schoonheden, en alzulke

zinnebeeldelijke vertooningen, die veeltijds meer indruk op jeugdige zinnen konden doen ten quade, dan ten goede. Het is geen aas hunner ooren, dat een Meester zijn leerling op het Deugdenpad leid langs gevaarlijke wegen; en dat de Heidensche Mentor zijne Predikaat sien doet, vleid, en hekelt, laakt en prijst, op loutere verzonnen voorstelsels buiten de waarheid. Het verveelt hen, zelfs aanstonds met den opslag van 't eerste deel, de Godinne Kalypso zoo verslaafd aan hare wellusten te vinden, en zoo vol hartzeer, dat ze zig beklagt onsterfelijk te zijn: Ja 't is 'er by hen zoo verre van daan dat zy deze leerwijze van een Harder der Gemeente, die voor een **Docteur Mystique (*Leeraar van Gods-geheimen)* wil geagt zijn, zouden goed keuren, dat zy hem veel eer aanzien voor een lapper van langversletene afgodische leuren, en voddens, door welke de eenige ware Godheid oulinks onteerd, en waar door ontalijke zielen van den waren Godsdienst zijn vervremd geweest. Men voege hier eindelijk by (want wat behoefte ik 'er doekjes om te winden?) dat des Aartsbisschops vianden onder de schorste dezer Heidensche leeringen weten te ontdekken zekere streken, die een Leermeester van een Kind van Vrankrijk thans ter tijd liever mogt denken, dan voor al de wereld bloot leggen.

Ik zal van dit laatste een proefje of twee geven, op dan het de lezer duidelijk begrijpe.

Gelukkig (*dus spreekt Mentor* p. 21) is het Volk, dat door een wijs Koning bestiert word. 't Is in overvloed, 't leeft gelukkig, en 't bemint den genen dien 't zijn geluk verschuldigd is. Dus moet gy, o Telemachus, gebieden, en de blijdschap uwer volken maken. Zoo de Goden u ooit het Koninkrijk uwes Vaders doen bezitten, bemin uwe onderdanen als uwe kinderen, proef het vermaak van dat zy u beminnen, en maak dat zy nooit den Vrede, of deze vreugde, gevoelen, zonder zig te erinneren wat het is, een goeden Koning te hebben, die hun deze rijke geschenken doet. *Koningen, die nergens anders om denken, dan om zig te doen vreezen, en hunne onderdanen te drukken, op dat zy die des meer onderwerpen, zijn* GEESSELS VAN 'T MENSCHELIJK GESLAGT, *en worden gevreesd, gelijk zy willen wezen, maar teffens zijn zy gehaat en gevloekt, en hebben meer te vreezen voor hunne onderdanen, dan de onderdanen voor hen.*

Dien dit niet sterk genoeg in d'ooren klinkt, hy neme d'er dit volgende uit *pag.* 170, en 171 by.

Volkeren te willen regeren tegen hun wil en begeerte, is zig zelven gansch ellendig maken, om d'eere te hebben van die in slaverny te houden. Een Overwinnaar is een mensch, dien de Goden, tegen 't menschelijk geslacht verbitterd, in hun toorn aan de wereld hebben gegeven, om Koninkrijken te verwoesten, alles met schrik, jammer, en wanhope te vervullen, en *om zoo vele slaven te maken, als 'er vrye menschen zijn*, enz. enz. lees voort.

Of wat dunkt u daar van, uit *pag.* 230 en 231?

Het gansche menschelijk geslacht is niet dan een Huisgezin, over den geheelen Aardbodem verspreid: alle de Volkeren zijn Broeders, en behooren elkanderen als zoodanige te beminnen. Ongeval moet die godloozen treffen, die een wreede *glorie* in het bloed hunner eigene broederen zoeken.

't Is waar, oorlog is dikwils noodzakelijk, maar het verstrekt tot oneer van het Menschdom, dat ze in zekere voorvallen onvermijdelijk is. O Koningen, zegt niet,

dat men die moet wenschen om *glorie* te verkrijgen: de waaragtige *glorie* word buiten de menschelijkheid niet gevonden. Die zijn eigen *glorie* meer agt dan de gevoelens der menschelijkheid, is een hoogmoedig schrikdier, en geen mensch: ook zal hy niets anders dan een valsche *glorie* verkrijgen, want de waaragtige word alleen in bezadigdheid en goedheid gevonden. Men mag zig vleyen om deze dwaze ydelheid genoeg te geven, maar altoos zal men heimelijk by zig zelf van zoodanig een zeggen; hy heeft des te minder ware *glorie* verdient, om dat hy zijne onregtmatische hartstogten heeft opgevolgt. De menschen konnen hem niet agten, om dat hy hen zoo weinig geagt, en derzelver bloed door een verwoede beestagtigheid zoo overvloedig geplengt heeft. Gelukkig zoo een Koning, die zijn Volk bemint, en van hen bemint word, die zig vertrouwt aan zijne nagebuuren, en derzelver vertrouwen heeft; die verre af van hen te beoorlogen hen verhindert dat zy die onder malkander voeren, en die alle andere volkeren doet benijden het geluk zijner Onderdanen, van dusdanig een Koning te hebben.

Nog eens wat van p. 300.

De qualen des Oorlogs putten den Staat uit, en stellen die altijd in gevaar van verderf, zelfs wanneer men de grootste overwinningen behaalt. Met wat voordeelen men die ook begint, nooit is men verzekerd die te eindigen, zonder zig bloot te stellen aan de droevigste omwendingen van het geval. Met wat meerderheid van magt men ook zig in een strijd inwikkelt, de minste Misrekening, een Schrik, een Niet, zal u de overwinning uit de hand rukken, en aan uwe vianden overgeven; zelfs wanneer men zou oordeelen dat de Overwinning in uw leger, als aan ketenen gebonden lag. Zijne vianden verwoestende verdelgt men zig zelf, men ontvolkt zijn Land, laat de Akkers byna onbebouwd, verderft den Koophandel, en, 't welk nog erger is, men verzwakt zijne beste Wetten, en laat de Zeden bederven. De Jeugd begeeft zig niet meer tot de Geleerdheid, de dringende nood vereischt, dat men een verderfelijke ongebondenheid moet toelaten onder de Krijgsbenden: de Gerechtigheid, Regering, en alles lijd. *Een Koning, NB die zoo veler menschen bloed vergiet, en zoo vele ongelukken veroorzaakt, om een weinig glorie te verkrijgen, of om de palen van zijn rijk uit te breiden, is onwaardig de glorie, die hy zoekt, en verdient te verliezen dat gene 't welk hy bezit, nademaal hy heeft willen bemagtigen dat hem niet toequam.*

Nu zal ik voor 't laatste nog een plaats naschrijven, die ik p. 382 hebbe gelezen, en daar meê word dit uittreksel besloten.

Onder de velerley vertooningen, die Telemachus in 't onderaardsche rijk voorquamen, zag hy de Koningen, die gestraft wierden, om dat zy hun magt misbruikt hadden. Aan d'eene kant bood eene der Razernyen, als Wraakgodesse, hen een spiegel aan, die al de mismaaktheid en de wangestalte hunner gebreken levendig vertoonde. Zy zagen die, en men kon niet beletten teffens te zien derzelver grove dwaasheid, en gretigheid naar ydele en belachelijke loftuiteren, hun hardheid tegen de menschen, wier geluk zy hadden behooren uit te maken, hun ongevoeligheid voor de Deugd, hun vreeze om waarheid te verstaan, hunne genegentheden voor laffe menschen en vleyers, hun zorgloosheid, slapheid, toegeevenheid, wantrouwen, hoogmoed, en overmatige kostelijkheid, gegrondvest op de verwoesting hunner volkeren, hun eerzucht om een weinig ydele roem te koopen, ten prijs en koste van het bloed hunner burgers, eindelijk hun wreedheid,

die hen dagelijks nieuwe lusten doet opzoeken, in de tranen en wanhoop van zoo vele ellendige menschen.

Zy zagen zonder ophouden in dezen Spiegel *enz. enz.*

Aan d'ander zijde zag men een andere Razerny, die met bespotting alle de loftuiteryen herhaalde, waar meê de Vleyers hen, geduurende hun leven, hadden opgehoopt, en de kap gevult, en bood hen een andere spiegel aan, waar in zy zig zelve zoodanig beschouwden, als de Vleyery hen had afgemaalt. De tegenstrijdigheid dezer twee afbeeldsels verstrekke tot straffe hunner ydelheid. Men bemerkte dat de boosaardigste onder deze Koningen NB de zulke waren, die men in hun leven de heerlijkste eertitelen en grootste loftuiteryen had gegeven; vermits de booze meer te vreeze zijn dan de goede, en de eerste zonder eenige schaamte konnen verdragen de laffe vleyeryen der Digtters en Redenaars van hun tijd. Men hoort hen zugten in de diepe duisternissen, daar zy niets anders konnen zien dan bespotting en beschimping, die zy verdragen moeten. Niets is omtrent hen om dezelve af te keeren, tegen te spreken, ofte verwarren, daar zy anders op aarde plegen te spelen met het leven der menschen, en voorgaven dat alles gemaakt was om hun te dienen. In de helle zijn zy overgegeven aan zekere koppige slaven, die, op hun beurt, hen een wreede dienstbaarheid doen gevoelen. Zy dienen met droefheid, en hen is geen hope overgelaten dat hunne gevangenis ooit zal verligt of verzagt worden. Zy zijn gekomen onder de roede en het bedwang dezer Slaven, hunne onverzoenelijke vianden en dwingelanden, even als een aambeeld onder den hamer der Cyklopen, wanneer Vulkaan hen aandrijft, om in de brandende ovens van den berg Etna te arbeiden. Telemachus beschouwde deze bleeke, afgrijzelijke, en bedroefde wezens. 't Is een zware droefheid, die deze halsstraffelijke menschen knaagt. Zy hebben een afschrik van hun eigen zelve, en konnen zig daar van niet ontlasten, even zoo weinig als hun natuur uitschudden. Zy hebben geene andere straffen hunner gebreken noodig, dan hunne gebreken zelve. Zonder ophouden zien zy die in al haar wangestalte en leelijkheid. Zy komen hen voor als afschuwelijke spoken, en vervolgen hen geduurig. Om zig daar van te bevrijden, zien zy om na een dood, magtiger dan die hen van derzelve lichamen heeft afgescheiden. In de wanhoop, waar in zy zig bevinden, roepen zy een dood te hulp, die alle gevoelens en kennis in hun mag verdooven en uitblussen. Zy verzoeken de afgronden, dat die hen willen inzwelgen, om te verschuilen voor de wrekende stralen der Waarheid, die zy vervolgt hebben: maar zy worden bewaart tot de Wraak, die gestadig op hen druppelt, zonder dat ze immer zal verdroogen. De Waarheid, die zy gevreesd hebben te zien, verstrekt hen tot straf. Zy zien die, en hebben geen oogen, dan om te zien dat die zig tegen hen verheft. Het gezigt van haar treft en verscheurt hen even als de Donder, die, zonder iets van buiten te beschadigen, doordringt tot in de ingewanden, en even als het metaal in een gloeienden oven. Hun ziel word als overgoten door dit Wraakvyer, maar blijft bestendig, en verteert niet; word wel ontbonden tot aan de eerste beginselen des levens, maar kan niet sterven. *enz. enz. enz.*

De Heer Ghijs heeft agter dit Werk laten voegen *de gevallen van Aristonous*, een kort bekoorlijk Schrift, 't welk in inhoud en uitdruksels het vorige zeer gelijk is. Ik wensch den arbeidzamen Man lust en tijd om meer brave schriften door zijn

taalkundige penne te ontbolsteren.”

*)

De lagere school heette de 'Nederduitse' school, waarin Nederlands de voertaal was. Het voorbereidend hoger onderwijs was de Latijnse school; de voertaal was er Latijn. De Latijnse school had zes klassen. De laagste klas werd zesde genoemd, de hoogste eerste. Kinderen die daarvoor in aanmerking kwamen gingen rond hun tiende jaar naar de Latijnse school. De lesstof en lesmethode van de Latijnse school was gereguleerd in de Schoolorde van 1625. Er waren 23 voorgeschreven leerboeken.

#####

A Summary in English

from

J.J.V.M. de Vet, Pieter Rabus (1980), p.445-449.

“In the North-Netherlands Enlightenment, a period not easily defined in the history of civilization of the United Provinces, there is an early phase, studied insufficiently up to now, during which idealistic men took it on them, on a greater scale than before, to instruct the general public and denounce superstition. One of these men was Pieter (Petrus) Rabus (12-12-1660 /13-01-1702). The world has not forgotten him after his death, but no detailed research into his life and writings was done until 1972-1973 when the *Instituut voor Intellectuele betrekkingen tussen de Westeuropese Landen* of the University of Nijmegen undertook a group study of this little-known author. This piece of research, led by J.A.H.G.M. Bots, resulted in a volume of studies, entitled *Pieter Rabus en de Boekzaal van Europe 1692-1702. Verkenningen binnen de Republiek der Letteren in het laatste kwart van de zeventiende eeuw* (Amsterdam 1974). The present thesis is indeed a sequel to this publication. It should not be seen, however, as a supplement to the biographical and bibliographical data published in 1974 concerning the Rotterdam man of letters, nor does it aim at contributing to the study of literature or the history of learning. Its purpose is to indicate how the dawn of the Enlightenment is already revealed in Rabus's ideals and in a number of his opinions, in his preferences and antipathies. This study is intended to offer to the reader the spiritual portrait of a striking personality in an interesting period in the cultural history of the Northern Netherlands.

Pieter Rabus, who lived in Rotterdam all his life, was born there in a Mennonite family, several children of which later went over to the Remonstrant Church. Pieter's father was an artisan in the service of the township. The son attended the Latin School for a while; then [due to problems related to the Rampjaar (Disaster year) 1672], he had to learn a trade. When he finally became a junior clerk in a public notary's office, he still continued his study of classics. He was helped in this by the learned "collegiant" and poet Joachim Oudaan [also Oudaen; 1628-1692]. Young Rabus became an able classical scholar, though unable to obtain a place at a university. Accordingly, his later development continued to profit from the

cultural guidance he received as a member of the literary circle around Joachim Oudaan and the bookseller François van Hoogstraten [1632-1696]. He was influenced by the Erasmian revival, which happened in this milieu circa 1677 [Rotterdam's spiritual climate was traditionally far more liberal than for instance Amsterdam's, due to the influences of Coornhert, the Rotterdam 'pensionaries' Johan van Oldenbarnewelt (1576-1586), Elias van Oldenbarnevelt (1586-1612) and Hugo de Groot/Grotius (1613-1618)], and for the rest of his life he was imbued with the true Erasmian spirit. From this period dates Rabus's friendship with David van Hoogstraten [1658-1724], son of François and probably the author of the first Rabus biography, which is found as a long entry in the 18th century biographical dictionary by Van Hoogstraten and Schuer [Jan Lodewijk Schuer, 1698- na 1752]. In 1681 Rabus was made a praeceptor [teacher] at the Latin School of his native town. In 1684 he was appointed as a notary public and made a profitable marriage. It may be said that Rabus had climbed a few rungs of the social ladder. This is the more evident from the fact that both sons of this autodidact obtained their doctor's degree at Leyden.

Rabus who published essay-like reflections, journalistic prose and various translations, made his début as a poet and always remained faithful to poetry. Though he cannot be said to have been more than a minor poet, to us Rabus's verse is an important source of information concerning his ideas. Thus quite a number of conclusions as regards his views and attitudes to life are already evident from the early volume of *Rijmoeffeningen* [Exercises in rhyming] (1678), which he issued with David van Hoogstraten. Following the example of Abraham Palingh [1588/89-1682], young Rabus denounced the belief in ghosts, witches and magicians. He showed himself still susceptible to the old fear of extraordinary phenomena in the skies, like comets, but soon abjured this form of superstition as well. The Rabus of the *Rijmoeffeningen* appears a stoic Christian. He is closely connected with the future of native poetry which wasn't flourishing at the time, as there was little respect for the Dutch civilized language which had been developing laboriously. The young poet has a great contempt for the violence and fickleness of vulgar masses. A volume of poetry entitled *Zegen- and vloek-dichten* [Poems of blessing and curse](1693) offers the possibility to get to know something more about Rabus's religious personality. The poet fostered an emotional love of Christ which was expressed in a baroque idiom. His religious conviction was founded firmly on a biblical [read: evangelical] basis, which was already apparent in 1681, when he published *De Kruis-held, Ofte het leven van den Apostel Paulus*, [The Cross-Hero, or the life of Apostle Paul] a poem with epic traits and a didactic tendency, characteristic of the author. His sympathy for Camphuysen, [Dirk Rafaelsz. Camphuysen, 1586-1627] whose biography he published in 1683, points towards a preference for heart-felt personal devotion and dislike of worship of dogma and confessionalism. Rabus allowed himself to be led by the Scriptures and by Reason, as he repeatedly declared. Beside that he did not accept any other authority, which is the typical attitude in life of a liberal Christian [read: Remonstrant]. He combined this with a vehement dislike for the church of Rome and the order of Jesuits, understandable for one who considered the papacy as an outstanding enemy of spiritual liberty. Unlike Bayle [Pierre Bayle], Rabus

welcomed the Glorious Revolution. In William III he saw an instrument of the Lord and he considered his actions as works of salvation.

The author's personality was characterised by a deep need to instruct and educate. As a teacher he expressed this by the publication of some books for use in Latin schools and his contribution to a Latin-Dutch dictionary. For a larger public, consisting of different readers Rabus published *Griekse, Latijnse en Neerduitse Vermakelijkheden der Taalkunde* [Greek, Latin and Low-Dutch Diversions of the Skill in Languages] (1688), a collection of translations and treatises that were written for the greater part during 1684-1685. Already then he was inspired by the same ideas that would be at the root of his later journalistic activity. He wanted to open up the treasures of classical culture and the riches of humanist civilization and learning for a public that had interests but no languages. That is why he translated a number of important texts and defended the theory that the Dutch civilized language, brought to perfection by Vondel [Joost van den Vondel, 1587-1679] and Hooft [Pieter Cornelisz. Hooft, 1581-1647], need not be second to either Latin or Greek. As an instructor and translator Rabus was stimulated by the conviction that truth can never be the sole possession of a small elite. He considered truth by nature as universal, and worshipped it with an almost religious devotion. This compelled him to wage war against superstition and prejudices, incidentally in several smaller publications, and in his *Vermakelijkheden* and in later journalistic prose more systematically.

Rabus, however, did not grow into a deist or materialist, like some later enlightened authors. On the contrary, he wanted to contribute to purifying the Christian Revelation of all kinds of pagan elements and defilements that had sneaked in already in a very early stage, viz. in times of the Old Testament and of the primeval Church, as he and his friend Antoni van Dale [1638-1708] believed. The work of the great reformers had remained imperfect and had even started to crumble. Rabus thought fit to continue the Reformation. That is why superstitions in older and newer writings had to be traced and why the public had to be informed thoroughly about these forms of neo-paganism. This information, however, would be doomed to fail if the means of communication that is the Dutch civilised language, which could reach a large public, would prove to be inadequate. As Latin and especially French loan-words got in and as there was little attention to correct linguistic language, this would be more and more the case, Rabus thought. Thus Rabus behaved like an assiduous purist, feeling like a disciple of Erasmus who had in his time purified Latin from its defects for the sake of a more Christian and humane society. Corruption of the language could only cause stupidity and confusion. In his opinion there was an indissoluble connection between bringing the light and promoting correct linguistic usage. That is why Rabus's purism should not be considered as a form of cultural nationalism, just as his search as a translator and exposé of incorrect ideas - "antics"- in historic writings was more than an innocent hobby of a philologist. In his *Vermakelijkheden* and later works he not only exposed superstition, but also tried to reveal what caused this superstition and what social mechanisms kept it alive. Fear of life and sloth in victims, ambition and the thirst for money in frauds, were factors that played an important role in obscurantism and superstition. Regard for all sorts of illegal

spiritual authority was, he thought, a hotbed of corruption. Because of these characteristics his campaign against superstition may be called enlightened; his reverence for the Revelation and the efforts he took to carry on the works of Reformation lend to his activities a certain reformatory character. Thus Pieter Rabus may be said to be an early representative of the so-called Reformatory Enlightenment.

But Rabus does not deserve to be considered as an enlightened personality in all respects. He was a narrow-minded antipapist who would not hear of equal rights for Roman Catholics. In this matter he agreed with Locke and not with Bayle, who was much more tolerant. Rabus's reactions to the notorious insurrection of undertaker's men in Amsterdam (early 1696) and to other cases of social commotion [like the one Mandeville was involved in in 1690] where the lower classes manifested themselves - Rabus unkindly denoted them as "rabble" - hardly make an impression of being progressive. This might be called unenlightened. Rabus's vigilance for superstition had a draw-back as well. Like many of his contemporaries, he had a rationalistic attitude which could spot superstitious outgrowths unflinching. However, this gave him blinkers, making him insusceptible to expressions that cannot be understood rationally, like mystic religiosity. Rabus was hardly able to detect authentic elements in the religions of so-called primitive people.

He was of the opinion that Islam was a fraud, church fathers he often held for triflers, and he thought Talmudists mainly suppliers of "antics". Thus this fighter against prejudices was himself strongly prejudiced in many respects.

In order to emancipate his compatriots who knew no languages, the "platters", Rabus translated Herodianos, Sulpicius Severus and of his favourite Erasmus the *Colloquia Familiara*. The short dialogue *Conflictus Thaliae et Barbariae* he had printed for the first time. During the last years of his life he translated works which showed the decline of Cartesianism and the rise of Empiricism as preached by the Royal Society. He rendered into Dutch anti-Cartesian satires by Pierre-Daniel Huet [1630-1721] and Gabriel Daniel [1649-1728] and *Kosmotheoros* by the independent Christiaan Huygens [1629-1695] whom he admired (1699), as well as a tract by Boyle. He was involved in the translation of Locke's *An essay concerning human understanding*, which, however, was never printed. He also started to write a biographical dictionary *Het Grootte Naamboek* [The great book of names], meant for a more general public than Bayle's *Dictionnaire historique et critique*, but after the first issue it ceased (1698). His most important achievement however is his journal, which appeared first as *Boekzaal van Europe* [Library of Europe] and after a conflict with the printer, under the title *Tweemaandelijke Uittreksels* [Bimonthly Extracts] from summer 1692 till a few months after Rabus's death [at the age of 41]. In this first Dutch journal of learning the "platters" received civil rights in the *Respublica Litteraria*. Rabus had applied the formula of Bayle's *Nouvelles de la République des Lettres* to the Dutch situation with great success.

Rabus appeared in his journal as an indefatigable educator of his compatriots. The question arising next is whether he was also an enlightened instructor. In this thesis it is investigated how Rabus supported the activities of

three men Pierre Bayle, Antoni van Dale and Balthasar Bekker [1634-1698], who may be called the real founders of the Enlightenment. Their ideas developed in a climate conditioned by the rationalism of Descartes. Neither of them were adepts of the Cartesian school. In the discussions on their works philosophic arguments played an important part. Consequently it was necessary to examine the philosophic attitude of the journalist who reported on them. Rabus's views may be defined as follows: he was anti-Aristotelian; he disliked philosophical abstractions, especially metaphysics. He thought Descartes's physical world-picture a thing of the past. He hated Spinoza's monism. He heard about Newton, but never realized the importance of his inventions.

On Rabus's views of Bayle, Van Dale and Bekker may be said the following. He showed he understood the critical intentions that Bayle announced in his *Projet et fragments d'un dictionnaire critique*. Rabus took once very clearly Bayle's side in his quarrel with the intolerant Jurieu [Pierre Jurieu, 1637/39-1713]. Like Bayle he condemned religious intolerance with the exception of Roman Catholicism and denounced Spinozism. Antoni van Dale was a personal friend of Rabus, whom he supported fervently. He reviewed and praised his *Dissertationes de origine et Progressu Idololatriae*. To Balthasar Bekker Rabus paid most attention. Rabus agreed with Bekker that the devil had been incarcerated in hell by the Redemption and that fear of Satan wronged God's honour. But the orthodox Calvinists of Rotterdam who managed to censor the *Boekzaal* compelled Rabus to great prudence when writing about Balthasar Bekker's *Betoverde Wereld* and the ensuing polemics. Notwithstanding this delicate situation and in spite of his dislike of theological wrangling Rabus contributed in spreading Balthasar Bekker's criticism on an outdated demonology among a larger public. It may be said that Rabus showed himself congenial to the spirit of Bayle, Van Dale and Bekker.

Not only did Rabus as a journalist propagate a number of enlightened ideas of Bayle, Van Dale and Bekker, he was in more than one respect related to these men who paved the way for the Enlightenment. The way in which he informed this reading public may be characterized as enlightened as well. He was intent on making people critical towards well-known names and generally accepted opinions. Repeatedly he admonished his readers to express their own experiences, to observe for themselves and to have the courage to cast off easy prejudices. He stood beside Bayle, Van Dale and Bekker and may claim the right to be mentioned as one of them: the founders of the Enlightenment of the Northern Netherlands."